

Történelmi kontextus: Európa és Erdély a 16. században

Kr. u. az 1. században elindult egy vallási mozgalom, a kereszténység, amely Kr. u. a 3. századra már komoly társadalmi tényezővé vált, és a birodalmi kormányzat (Római Birodalom) számára megoldandó problémát jelentett. A római állam és a császárok többnyire toleránsak voltak a birodalomba már bekerült új vallásokkal. A birodalomhoz csatolt népek isteneit, az új kultuszokat, vallási elképzeléseket általában megtűrték. A keresztényeknek mégis szinte a megjelenésüktől kezdve kisebb-nagyobb üldöztetéseket kellett elszenvedniük. A keresztényekkel szembeni fellépés egyrészt a birodalom valláspolitikájából, másrészt az új vallás jellegéből adódott. A keresztények nagyban különböztek a többi vallásos mozgalomtól, nemcsak monoteizmusukkal, hanem kizárólagosságukkal is: élesen szemben álltak a birodalom más vallásaival, és számtalan istenével. A Római Birodalom számára a legnagyobb veszélyt a császárkultusz elutasítása jelentette. Jézus követője nem áldozhatott idegen isteneknek, tehát a meghalt császárok vagy az elő személyek szobrai előtt sem. Az állam nem tűrhette ezt a fajta megnyilvánulást, a császárkultusznak az elutasítását, amely a Római Birodalom egységét volt hivatott kifejezni.¹

Egyes történelmi források szerint Jézus keresztre feszítésétől Nagy Konstantin császár milánói ediktumáig (Kr. u. 313) a rómaiak csak néhány ezer kereszténnyel végeztek.^{2 3}

A 16-ik századtól kezdve azonban a keresztények a keresztényeket üldözték, gyilkolták egymást, mert a szeretet és együttérzés vallását némiképp eltérően értelmezték. Akik részt vettek ezekben az üldözésekben mind elfogadták Krisztus isteni mivoltát, evangéliumát a szeretetről és a megértésről. Szeretetének természetéről azonban eltérően gondolkodtak. A protestánsok azt hirdették, hogy az isteni szeretet akkora, hogy Isten húsban és vérben testesült meg, engedte megkínózni és keresztre feszíteni magát, ezáltal megváltott minket az eredendő bűntől, és megnyitotta a mennyország kapuit mindazok előtt, akik hisznek benne. A katolikusok azonban azt hangoztatták, hogy a hit szükséges, de nem elégséges. Ahhoz, hogy a mennybe jussanak, a hívőknek egyházi szertartásokon kell részt venniük, jó cselekedeteket kell gyakorolniuk. A protestánsok ezt a nézőpontot nem fogadták el, azzal érveltek, hogy ilyen feltételek szabása rossz fényt vet Isten szeretetére és nagyságára. Ha valaki azt hiszi, hogy az üdvözülés az ő tetteitől függ, az felnagyítja a saját jelentőségét, és burkoltan azt állítja, hogy Krisztus szenvedése a kereszten és Istennek az emberiség iránti szeretete nem elég.⁴

Lássuk hogyan is jutottunk oda, hogy keresztények keresztényeket gyilkoljanak.

1517. október 31-én Luther Márton a wittenbergi egyetem teológia professzora közzétette a 95 tételből álló téziseit, melyben tiltakozott a búcsúcedulák árusítása ellen. A tételek mögött ott volt az alap gondolat: „A bűnt egyedül Isten bocsáthatja meg”. Ezt a röpirat a nyomdának és az általános elégedetlenségnek köszönhetően rövid időn belül bejárta az országot.⁵ A tézisek pápai pénzügyeket is firtatták, felbiztatták az embereket, hogy fesszegessék a Rómának fizetett adók kérdését.⁶ Luthert 1521-ben a wormszi birodalmi gyűlés elé idézik, ahol megtagadta tanai visszavonását. V. Károly birodalmi átokkal sújtotta Luthert.⁷ Luthernek a birodalmi menlevél Wormsból szabad elvonulást

1 Hegyi W. György: Az ókori Róma. In: Salamon Konrád főszerk.: *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2006, 303-304.

2 Hat fontosabb keresztényüldöző császár volt: Néró (54-68), Domitianus (81-96), Marcus Aurelius (161-180), Decius (249-251), Valerianus (253-260), Diocletianus (284-305; 303-304-es rendeletei).

3 Yuval Noah Harari: *Sapiens*. Animus, Budapest, 2017, 198.

4 Uo. 198.

5 Katona András: Kora újkor (1492-1789). In: Salamon Konrád főszerk.: *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2006, 581.

6 Tony Lane: *A keresztyén gondolkodás rövid története*. Harmat-Kálvin, Budapest, 2001. 137.

7 *Világtörténelmi Enciklopédia* (ford. Simonffy Ágnes). Kossuth Kiadó, Budapest, 2007, 75.

biztosított. Útközben Bölcs Frigyes választófejedelem lovagjai rajtaütöttek, Wartburg várába vitték, hogy megmentse az üldözöttek elől. Wartburg várában az Újszövetség németre fordításán dolgozott, amely széles körben elterjedt.⁸

1531 februárjában a protestánsok megalapították a Schmalkaldeni Szövetséget,⁹ amely védelmet nyújtott a császár esetleges erőszakos térítési kísérleteivel szemben. Nemcsak vallásról volt szó, hanem a sokan a liga tagjai közül gazdasági érdekek-, a katolikus egyháztól elkobzott javak megszerzésének reményében csatlakoztak a ligához. Politikai érdekből belépett a szövetségbe I. Ferenc francia király (katolikus), abban reménykedve, hogy sikerül lázadást szítania ellenfele, riválisa hátszágában, de terve nem járt sikerrel. Az 1546-1547-ben lezajlott schmalkaldeni háború (vallásháború) – megfelelő hadvezérek hiánya miatt – a protestánsok vereségével végződött (mülhbergi csata).¹⁰

A lutheránusok és a katolikusok közötti kérdéseket, ellentéteket az 1555-ben megkötött augsburgi vallásbéke volt hivatott rendezni:

- a katolikusok és lutheránusok egyenlő jogokkal élhettek egymás mellett a Német-Római Birodalomban,

- a fejedelmek szabadon meghatározták felségterületük felekezetét (Cuius regio, eius religio); az alattvalókat nem illette meg semmilyen jog arra nézve, hogy megválasszák vallásukat, jobb híján elvándoroltak,

- ha egy egyházi területen a kormányzó püspök, apát át akar térni a protestantizmusra, személy szerint megtehetette ezt, de le kellett mondjon az egyházi hivatalról, engedélyeznie kellett, hogy a káptalan katolikus utódot válasszon helyette,

- a protestáns egyházi fejedelmeknek biztosította földbirtokaik megtartását – ez ellen a katolikusok protestáltak.

- Zwingli híveit, a kálvinistákat, anabaptistákat továbbra is kizárták, ők csak 1648-ban a 30 éves háborút lezáró westfáliai béketárgyalásokon kapták meg a fenti birodalmi jogokat.¹¹

Anabaptisták

Az anabaptizmus a protestáns mozgalmak legradikálisabb változata. Zwickauban Münzer Tamás vezetésével alakult ki ez az irányzat, amelynek tagjai magukat anabaptistáknak, más szóval újrakeresztelőknek nevezték. Tagjai csak felnőttként keresztelkedhettek meg, így felelősen dönthettek vallási hovatartozásukról. Az államhatalom megszüntetését és vagyonközösséget követeltek. Támadták a gazdagságot, és Isten birodalmának a Földön történő megvalósítására törekedtek. Társadalmi és gazdasági reformokat hirdettek: az őskeresztényi állapot visszaállítását, ahol mindenki egyenlő. Parasztok tömegei csatlakoztak hozzájuk, ami az 1524-25-ös német parasztháborúhoz vezetett, melyet a fejedelmek könnyűszerrel levertek. Münzer Tamást kivégezték.¹² Mindenhol kegyetlenül üldözték őket, 1529-ben a speyeri birodalmi gyűlés egy rendeletet bocsát ki, mely szerint minden anabaptistát meg kell ölni.¹³ 1534-ben Münster városában

8 August Franzen: *Kis egyháztörténet*. Agapé, Szeged, 1998, 277.

9 A liga vezető ereje mindvégig Szászország és Hessen volt, később olyan államok társultak hozzájuk, mint: Braunschweig, Anhalt, valamint Strasbourg, Bréma és Konstanz birodalmi városok. 1535 decembere után társultak: Württemberg, Pomeránia, Augsburg, Frankfurt, Hannover, I. Ferenc francia király (Katolikus!!!). Lásd: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1547_aprilis_24_a_schmalkaldeni_szovetseg_bukasa_muhlbergnel/ (2018. szeptember 25.)

10 www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1547_aprilis_24_a_schmalkaldeni_szovetseg_bukasa_muhlbergnel/ (2018. szeptember 25.)

11 August Franzen: i.m. 287.

12 <http://tortenelemcikkek.hu/node/146> (2018. szeptember 25.)

13 Wilbur Morse Earl: *A mi unitárius örökségünk*. Az unitárius sajtó- és iratterjesztő bizottság kiadása, Kolozsvár, 1937-1938, 30.

az anabaptisták magukhoz ragadták a hatalmat, és megalapították az „Új Sion”. Egyik vezetője Jan van Leiden (Leideni János) volt, aki „Izrael új királyának” kiáltotta ki magát. Bevezették a vagyonközösséget, a többnejűséget. 1535-ben a helyi püspök csapatai (miután kiéhezették) bevették a várost. Az anabaptisták nagy részét vezetőikkel (pl. Jan van Leiden) együtt kivégezték. A vezetők holttestét vasketrecekben a Szent Lambert-székesegyház tornyára függesztették.¹⁴

Ulrich Zwingli (1484-1531)

Katolikus plébános volt, ő indította útjára a protestantizmust Svájcban.

Reformjaival 1522-ben hozakodott elő, többnyire gyakorlatias szempontokat vett figyelembe: az egyház böjti parancsai és a papi cölibátus ellen szólt, ami miatt eretneknek nyilvánították.

1523. januárban és októberben a zürichi városi tanács hitvitát szervezett, amelyben Zwinglit nyilvánították győztesnek, hiszen ellenfelei csak az egyházi hagyományokkal és a régebbi zsinati határozatokkal tudtak érvelni ellene.¹⁵ 1523-ban a *Záróbeszédében* és a *Rövid bevezetés a kereszténységbe* című iratában radikális reformprogramot dolgozott ki: minden ceremónia és felszentelés megszüntetését, a templomi képek eltávolítását, a mise eltörlését, a kolostorok feloszlatását, városi házassági törvényszék felállítását, amelynek át kellett volna venni a püspök házassági bíraskodását, később az egész egyházi igazságszolgáltatás funkcióját is. Zwingli hosszú ideig együtt élt egy tehetős özvegygel, akit 1524-ben nyilvánosan feleségül is vett.¹⁶

A gazdagabb és műveltebb kantonok Zwinglihez csatlakoztak (pl. Zürich), míg az öt őskanton (Schwyz, Zug, Luzern, Uri, Unterwalden), amely inkább a papok és a szerzetesek befolyása alatt állt, ellenezte minden újítást. Az ellentétek már 1529-ben majdnem háborút idéztek elő, de ekkor a kappeli békével az összeütközést megelőzték. 1531. októberében a protestáns és katolikus kantonok között harcra került sor, a kappeli csata a katolikusok győzelmével zárult. Zwingli a kappeli csatában életét vesztette.¹⁷ (katolikus-protestáns vallásháború volt)

A kappeli csata után a békeszerződés megengedte, hogy a kantonok saját választásuk szerint a protestáns, vagy a katolikus vallást kövessék. Svájc az akkori Európában ritka módon kétvallású állam lett. A katolikusok többségben maradtak, de Zürich, Bern, Bazel, Schaffhausen protestánsok maradtak. Thurgau, Aargau – itt a két vallás híveinek meg kellett tanulniuk együtt élni.¹⁸

Az anglikán egyház

Az angliai reformáció eredetét tekintve nem vallási, hanem politikai (egyházpolitikai) ügy volt. Indítéka a király azon kívánsága, hogy a pápától kikényszerítse Aragóniai Katalinnal kötött házassága felbontását. Henrik fiúörökösre vágyott, amit Aragóniai Katalintól már nem remélhetett. VII. Kelemen elutasította Henrik követelését. 1531-ben a pápa átok terhe alatt tiltotta meg a parlamentnek, hogy felbontsa és semmissé nyilvánítsa a király házasságát. Ennek ellenére a parlament előkészítette a Rómával való szakítást.¹⁹ Az egyházfőségi rendelet (Act of Supremacy) 1534. november 3-án az angol egyház fejévé nyilvánította a királyt. Ez a pápasággal való szakítást jelentette.

1534-ben megszületett Henrik és Boleyn Anna (az új királyné) lánya, Erzsébet. Minden papnak, hivatalnoknak esküt kellett tennie Anna gyermekeinek örökösödése mellett, és el kellett ismernie az egyházfőségi rendeletet is. Ennek megtagadása felségsértésnek, felségárulásnak

14 August Franzen: i.m. 297.

15 Az Írás princípiumáról, a képek tiszteletéről és a miséről kellett disputálni.

16 August Franzen: i.m. 291-292.

17 https://hu.wikipedia.org/wiki/M%C3%A1sodik_kappeli_h%C3%A1bor%C3%BA (2018. szeptember 25.)

18 https://hu.wikipedia.org/wiki/M%C3%A1sodik_kappeli_h%C3%A1bor%C3%BA (2018. szeptember 25.)

19 1532-től megtagadta a Rómának fizetendő szentszéki adót (annaták). Lásd:

<http://lexikon.katolikus.hu/A/anglik%C3%A1n%20egyh%C3%A1z.html> (2018. szeptember 26.)

számított. Mintegy kétszáz kivégzés (pl. John Fisher rochesteri püspök és Morus Tamást) jelölte meg azt az utat, amely Angliát erőszakkal elválasztotta Rómától. A kolostorokat feloszlatták és az egyház vagyonát lefoglalták. A teológia és a liturgia kérdésében Henrik konzervatív, katolikus maradt.²⁰

I. „Véres” Mária (ur. 1553-1558)

VIII. Henrik és Aragóniai Katalin lánya, hithű katolikus. Trónra lépése után katolicizmust tette meg államvallásnak. Feleségül ment II. Fülöphöz a későbbi spanyol királyhoz, e házasságnak köszönhetően inkvizítorok érkeztek Angliába. Törvényt hoztak a protestánsok üldözéséről. Húgát, protestáns Erzsébetet házi őrizetbe helyezték.²¹ Mintegy 300 embert égettek meg eretnokség címén, köztük Thomas Cranmer canterburyi érseket is (1556-ban). Alattvalói szemében nagyon népszerűtlen királyné volt, akik a „Véres” jelzőt aggatták rá.²²

I. Erzsébet (ur. 1558-1603)

VIII. Henrik és Boleyn Anna lánya, protestáns volt. 1559-ben az angol egyház kormányzója lett.²³

Az általa bevezetett vallás a katolikus és a protestáns keveréke volt. Az anglikán egyház tanítását 39 cikkelyben²⁴ foglalták össze, amelyet 1571-ben kanonizáltak. Megszüntették a katolikus szentségek zömét, csak a keresztesítés és az úrvacsora maradt. Elutasították az átlényegülésről, szülő katolikus tanítást, a misét, a tisztítóúz dogmáját, a szentek és az ereklyék tiszteletét. Megtartották a püspökök hatalmát, a diakónusok rendjét és azok felszentelését.²⁵

Támogatta a németalföldi protestáns felkelést,²⁶ és IV. (Bourbon) Henriket a Párizs (francia trón) megszerzésében.²⁷

Franciaország

I. Ferenc (ur. 1515-1547) hazájában üldözte a hugenottákat (kálvinisták), de ez nem akadályozta meg őt abban, hogy csatlakozzon a schmalkaldeni szövetséghez; kapcsolatban állt a németországi protestánsokkal. Számításba vette, hogy felkelést szít V. Károly hátszögében, de terve nem sikerrel.

II. Henrik (ur. 1547-1559) egy rendkívüli törvényszéket hoztak létre, amely mintegy 600 eretneket ítél halálra.²⁸ Az 1557-es compiegnei ediktum a világi bíróságokra bízta a hugenották elűzését. Az 1559-es ecoueni ediktum felhatalmazott bárkit arra, hogy a lázadó, vagy a menekülő

20 August Franzen. i.m. 306-308.

21 A Towerbe záratta. Lásd: <https://mult-kor.hu/senkivel-sem-osztotta-meg-hatalmat-anglia-szerelmes-termeszetu-szuz-kiralynoje-20170907> (2018. szeptember 26.)

22 <https://mult-kor.hu/maglyak-tuze-vilagította-be-angliat-veres-maria-uralkodasa-alatt-20160218> (2018. szeptember 26.)

23 https://hu.wikipedia.org/wiki/I._Erzs%C3%A9bet_angol_kir%C3%A1lyn%C5%91 (2018. szeptember 26.)

24 Az anglikán egyház fő hitvallását, részét képezi a „The Book of Common Prayer”-nek (Általános imakönyv). E hitcikkelyek első változatát VI. Edward uralkodása idején dolgozták ki, amiben szerepe volt Thomas Cranmer érseknek is. Eredetileg 42 cikkelyt tartalmazott. I. „Véres” Mária halála után I. Erzsébet helyreállította a protestantizmust, az említett cikkelyeket Matthew Parker érsek átdolgozta, és a Harminckilenc cikkely nevet adta neki. Lásd: Tony Lane: i.m. 170-171. o.

25 Katona András: i.m. In: Salamon Konrád főszerk.: *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2006, 586.

26 *Világtörténeti Enciklopédia* (ford. Simonffy Ágnes). Kossuth Kiadó, Budapest, 2007, 89.

27 http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1598_aprilis_13_iv_henrik_francia_kiraly_kiadja_a_nantes_i_ediktumot/ (2018. szeptember 26.)

28 http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1598_aprilis_13_iv_henrik_francia_kiraly_kiadja_a_nantes_i_ediktumot/ (2018. szeptember 27.)

protestánsokkal végezzen.²⁹

A hugenották (kálvinisták) és katolikusok között zajló vallásháború (1562-1598 között) leghírhedtebb eseménye a Szent-Bertalan éji vérengzés Párizsban és szerte Franciaországban. A katolikusok IX. Károly király beleegyezésével legyilkolták a protestáns Bourbon Henrik és a katolikus Valois Margit esküvőjére,³⁰ összegyűlt hugenottákat, mintegy kétezer embert.³¹ A vérengzés országos méretűvé vált: Rouenben, Reimsben, Lyonban, Bordeauxban is hasonló szörnyűségek történtek.³²

A Franciaországból érkezett hírek hallatára a pápa (XIII. Gergely) ünnepi misét celebrált, és megbízta Giorgio Vasarit, hogy a Vatikán egyik termét díszítse a mészárlásról készült freskóval.³³

Nantes-i ediktum³⁴

A franciaországi vallásháborúknak az 1598-ban kiadott nantesi ediktum vetett véget. Az ediktum mindenekelőtt amnesztiát hirdetett a vallásháborúban résztvevők számára.³⁵

Megengedte, hogy a hugenották megyénként két helyen (a külvárosban kijelölt épületben) szabadon gyakorolják a vallásukat,³⁶ templomokat építhettek, saját temetőjük lehetett, iskolákat alapíthattak, a protestáns lelkészek finanszírozását az udvar végezte. A hugenottáknak életmódjukban alkalmazkodniuk kellett a katolikusokhoz (pl. ünnepnapok esetében), és tizedet kellett fizetniük a római egyháznak. 150 körzetet alakítottak ki Franciaországban, ahol menedéket kaphattak, ezek harmadába protestáns kormányzót és várórséget szervezett.³⁷ Tilos maradt a református vallásgyakorlás Párizsban és ötórás körzetében, a királyi udvar tartózkodási helyén és a hadseregénél.

A vallásháború mérlege elképesztő: körülbelül százezer áldozat, több mint húszezer protestáns áttelepülése Angliába (I. Erzsébet kora), Svájcba, német földre, a skandináv országokba, Hollandiába. Ehhez járult az elszegényedés, melynek következményeként kisebb-nagyobb parasztfelkelések törtek ki. IV. (Bourbon) Henriket csak azután koronázták királlyá miután áttért a katolikus vallásra. Híres mondása: „Párizs megér egy misét”.³⁸

A protestantizmus Magyarországon

Luther Márton fellépésével elinduló protestantizmus Magyarországon elsőpró győzelmet aratott. A katolikus Magyarországból protestáns ország lett. A 16-ik század vége felé az ország lakosságának majdnem fele kálvinista, negyede lutheránus, a többi meg antitrinitárius, katolikus és ortodox volt. Összességében a lakosság mintegy 85-90% vált a protestantizmus követőjévé. A törökök a megszállt területeken nem állítottak akadályokat a reformáció terjedése elé, a rendszeresen adózó alattvalóikkal vallási kérdésekben közömbösek – nem pedig türelmesek voltak.

29 https://hu.wikipedia.org/wiki/II._Henrik_fracia_kir%C3%A1ly#Vall%C3%A1s%C3%BCgyek (2018. szeptember 27)

30 A római katolikus ünnepségen a vőlegény elvből nem jelent meg.

31 Katona András: i.m. In: Salamon Konrád főszerk.: *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2006, 591.

32 http://www.rubicon.hu/magyar/oldal/1572_augusztus_23_a_szent_bertalan_eji_meszarlas/ (2018. szeptember 27.)

33 Yuval Noah Harari: i.m. 198.

34 1598. április 13-án adta ki IV. (Bourbon) Henrik francia király, aki korábban protestáns volt. Ahhoz, hogy királlyá koronázzák, áttért a katolikus vallásra. Híres mondása: „Párizs megér egy misét.”

35 http://www.rubicon.hu/magyar/oldal/1598_aprilis_13_iv_henrik_fracia_kiraly_kiadja_a_nantes_i_ediktumot/ (2018. szeptember 27.)

36 Katona András: i.m. In: Salamon Konrád főszerk.: *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2006, 591.

37 http://www.rubicon.hu/magyar/oldal/1598_aprilis_13_iv_henrik_fracia_kiraly_kiadja_a_nantes_i_ediktumot/ (2018. szeptember 27.) A 150 körzetről 51-ben protestáns körzet volt. (Lásd: Katona András: i.m. In: Salamon Konrád főszerk.: *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2006, 591.)

38 Katona András: i.m. In: Salamon Konrád főszerk.: *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2006, 591.

1526-ban, Mohácsnál 12 püspökből 7 (köztük a két érsek) meghalt a csataterén. A két király (I. János – Szapolyai János illetve Habsburg Ferdinánd) közötti polgárháború alatt az egyházfők alig tudtak egyházmegyéjük vallásos ügyeivel foglalkozni, miközben a törökök előrenyomulásával ezek jelentős része idegen megszállás alá került. 1541-ben a kalocsai, 1543-ban az esztergomi érsek és a pécsi (püspökség), 1544-ben a váci püspök székhelye török vár lett, de 1552-ben erre a sorsra jutott Csanád, majd Veszprém is. 1560 után a váradi, majd a gyulafehérvári püspökség is hosszú időre megszűnt.

Az egyházi struktúrák alsóbb szinten is megroppantak. A két király közötti polgárháborúban a gazdag egyházi birtokokra „rácsaptak” a környék nemesei. A végvárak kialakulásával az uralkodók a megmaradt egyházi javadalmakat a védelmi rendszer ellátására rendelték.

Azzal, hogy a törökök hódításaikkal meggyengítették a katolikus egyház pozícióit, önkéntelenül is hozzájárultak a reformáció 16. századi diadalához.³⁹

Főúri támogatás

Jelentős segítséget kaptak a reformáció eszméinek hirdetői egy-egy főúr pártfogása révén: ez védelmet és anyagi támogatást jelentett a reformáció prédikátorainak. A pártfogók nyomdákat alapítottak, iskolákat hoztak létre, a birtokukon levő templomot a reformáció rendelkezésére bocsátották.⁴⁰

A reformáció legfőbb patrónusai az egyházi birtokok megszerzésére vágyó nagybirtokosok voltak. Ilyen volt Nádasdy Tamás, aki 1554-től a királyság nádora volt, aki sárvári birtokán iskolát és nyomdát alapított, amelynek működését a Krakkóban és Wittenbergben tanult Sylveszter Jánosra bízta.⁴¹

Más ismertebb támogatói a reformációnak: Perényi Péter koronaőr, Török Bálint, akinek feleségét, Pemfflinger Katalint „leona lutheriana” (lutheránus nyőstényoroszlán) névvel illették a hitújítás melletti harcos kiállása miatt.⁴²

Jogalkotás

Bár 1523-ban, 1524-ben, 1525-ben halálbüntetés és vagyonelkobzás terhe mellett tiltotta meg egy-egy országgyűlési törvény a lutheri tanok hirdetését, láthatjuk, hogy nem sok eredményt értek el. Mind Szapolyai János, mind Habsburg Ferdinánd igyekezett olyan rendeletet kibocsátani, amelyik tiltotta a reformációt. 1548-ban az anabaptizmust és a helvét reformációt (zwingli-kálvini irányt) tiltotta az akkor már egyedül uralkodó I. Ferdinánd uralmi területének országgyűlése. 1604-ig a magyar országgyűlések többször megismételték a protestáns vallások követésének tilalmát, a katolikus egyháznak adva meg a szabad vallásgyakorlás lehetőségét.

Mégis, hogy lehet, hogy az országgyűlési tiltások ellenére a protestáns egyházak gyarapodtak, virágzó egyházakat és iskolákat hoztak létre, a katolikusok száma pedig 10% körül mozgott? Magyarországon nem volt érvényes a „cuius regio, eius religio” elv. Ehelyett a „jus patronatus”, azaz a patronátusi jog volt érvényben. Az egyes egyházközségek, parókiák patrónusa döntötte el, hogy ki legyen a plébános. A püspök csak be kellett mutassa a jelöltjét, ha hitelvi vagy erkölcsi kifogás nem volt ellene, akkor a püspök megerősítette hivatalában. Patrónusi joguk volt a magánföldesuraknak, a falvakkal és mezővárosokkal rendelkező püspököknek, kolostoroknak földesúri joguk alapján, a királynak saját birtokai fölött. A szabad királyi városok, mintegy 200

39 Pálffy Géza: Magyarország a két világbirodalom határán (1526-1711). in: Romsics Ignác főszerk.: *Magyarország története*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2007, 370-371.

40 Szerző nélkül, A reformáció megjelenése és térhódítása Magyarországon. In: www.sola.hu/segedanyagok/download/...A_reformacio_megjelenese.../segedanyagok (2018. október 13.)

41 Romsics Ignác: *Magyarország története*. Kossuth Kiadó, hely nélkül, 2017, 195.

42 Szerző nélkül, A reformáció megjelenése és térhódítása Magyarországon. In: www.sola.hu/segedanyagok/download/...A_reformacio_megjelenese.../segedanyagok (2018. október 13.)

mezőváros, a székelyek szintén rendelkeztek önmaguk felett – kit válasszanak papnak, plébánosnak.

Koronázás előtt az országgyűlés hitlevelet vett ki a megkoronázandó királytól arról, hogy alattvalóit vallásukban nem háborgatja, ezt másoknak sem engedi. Ezt a hitlevelet a király aláírta, a koronázáskor esküt tett ennek megtartására. A rendek a patrónusi jogot, valamint a királyi hitlevelet és esküt, amelyben megígéri a szabad vallásgyakorlatot, erősebbnek képzelték a vallásszabadságra vonatkozó országgyűlési törvényeknél, amelyek 1604-ig csak a katolikus vallást engedélyezték.⁴³

Erdély

Erdélybe az 1530-as évek elején jut el az új eszmék szele. Johannes Honterus Bécsben, Krakkóban, Bázelen tanul, 1532-ben tér vissza Erdélybe, magával hozva a reformátor tanokat. Brassóban 1538-1539-ben nyomdát nyit, földrajzi és hittudományi munkákat ad ki. Az országszakadás is megkönnyítette az új tanok terjedését. I. János (Szapolyai) és Fráter György hiába támogatták a katolicizmust, be kellett lássák, hogy értelmetlen lenne vallási kérdésekkel maguk ellen ingerelni Brassó, Szeben, Beszterce amúgy is kényszerből behódoló lakosait. (Habsburg pártiak voltak). 1542 októberében utoljára mondtak katolikus rítusú misét Brassóban. 1543-ban a gyulafehérvári országgyűlés bántatlanságot engedélyez az eretnekség vádjával beidézett brassói prédikátoroknak.⁴⁴

1548 májusában a tordai országgyűlés törvényben mondja ki, hogy Erdély valamennyi lakosát meg kell hagyni elfogadott (katolikus illetve lutheránus) vallásában.⁴⁵

1550. június 23-án a tordai országgyűlésen kimondták a vallásfelekezetek egymás iránti türelmének kötelező voltát. A vallási türelem a lutheránus és a római katolikus felekezetre vonatkozott. Ezeket a törvényeket az 1552-ben és 1557-ben megerősítették.⁴⁶ „*Mindenki azt a hitet követheti, amelyet akar, régi vagy új szertartásokkal, csakhogy az új hit követői ne bántalmazzák a régi hit követőit*”.⁴⁷ Valószínű, hogy a katolikusok kisebbségbe kerültek. Egy nagyon demokratikus elv fogalmazódik meg ezeken az országgyűléseken: a kisebbségbe kerültek védelme. (Amit a 21. században sem mindig alkalmaznak)

1564-ben a szász lutheránusok, a magyar lutheránusok és a kálvinisták külön egyházba szerveződtek, és élükre püspököt választottak. A kálvinisták (reformátusok) püspökévé Dávid Ferencet választották, aki 1557-1559 között a lutheránusok püspöke is volt. János Zsigmond, Dávid Ferencet nevezte ki udvari papjává.

1564-ben a tordai országgyűlésen a református (kálvinista) egyházra nézve is kimondták a vallásszabadságot, hogy a római katolikkal és lutheránussal egyenlőnek tekintendő.⁴⁸

A fejedelem környezetében ismerkedik meg Dávid Ferenc Giorgio Biandratával (Blandrata), János Zsigmond udvari orvosával. Az orvos a hitújítás legfrissebb hullámának hírhozója volt: tagadta Jézusnak az Úristennel és a Szentlélekkel egyelnyegű voltát. Dávid gondolkodását

43 Csohány János: Vallási türelem a magyar törvényekben. In: *A vallásszabadság erdélyi hídjá az európai szakadék fölött: Torda, 1568*. Tókes László európai parlamenti képviselő irodája, Nagyvárad, 2018, 31-33.

44 Barta Gábor: Az Erdélyi Fejedelemség első korszaka (1526-1606). In: Köpeczi Béla főszerk.: *Erdély története. A kezdetektől 1606-ig*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987, 461.

45 Uo. 472.

46 Erre azért volt szükség, mert közben a politikai helyzet megváltozott. 1551-ben Erdélyt II. János király egy szerződés keretében (a szászsebesi nyilatkozatban Izabella fia nevében lemondott Erdélyről) átadta I. Ferdinándnak. Erdély alkotmánya hatályban maradt. Volt saját országgyűlése, amely megújította az 1550-ben hozott vallási türelemről szóló törvényt, amit I. Ferdinánd megerősített. 1556-ban II. Jánost hívei visszahívták Erdélybe, mert Ferdinánd nem tudta megvédeni az országot a török támadástól. II. János visszatért, Ferdinánd csapatait kiűzték, a törökökkel helyreállították a vazallusi viszonyt. 1557-ben Tordán az új helyzetnek megfelelően rendezték a törvényhozási kérdéseket, a vallás szabadságát ismét kimondták. Lásd: Csohány János: i.m. 34.

47 Csohány János: i.m. 34.

48 Uo. 35.

befolyásolják az orvossal folytatott viták, ő is tagadni kezdi Jézus Istennel való egyenrangúságát.

Vároasa, Kolozsvár, majd később maga az uralkodó is követik példáját. Erdély a szentháromságtagadók gyülekezőhelyévé, Kolozsvár az új felekezet központjává válik.⁴⁹

1568-ban megnyílik a tordai országgyűlés, amely még nem nevezte nevén az antitrinitárius (unitárius) vallást, de úgy biztosított szabad vallásgyakorlatot mindenkinek, hogy abba kimondatlanul is benne volt az antitrinitárius felekezet. A papoknak teljes szabadságot biztosított a törvény, hogy azt a tant hirdessék, amit jónak és üdvösnek tartanak.⁵⁰

„Minden helyökön az prédikátorok az evangéliumot prédikálják, hirdessék, ki-ki az ő értelme szerint, és az község, ha venni akarja, jó, ha nem pedig senki kényszerítéssel ne kényszerítse az ü lelke azon meg nem nyugodván, de oly prédikátort tarthasson, az kinek tanítása ő nékie tetszik. Ezért pedig senki az szuperintendensök közül, se egyebek az prédikátorokat meg ne bánthassa; ne szidalmaztassék senki az religióért senkitől, az előbbi constitutiók szerént, és nem engedtetik ez senkinek, hogy senkit fogsággal, avagy helyéből való priválással fenyegezzön az tanításért, mert a hit Istennek ajándéka, ez hallásból lészön, mely hallás Isten igéje által vagyon.” (Torda, 1568).

A döntés elvileg minden vallásra vonatkozott, a valóságban csak a három kiváltságos natio (magyar, székely, szász) vallásaira terjedt ki. Az görögkeleti vallást követő (ortodox) románokra nem vonatkozott, de megtűrték ezt a vallást is. A fejedelmek támogatták a románok művelődési, vallási előrehaladását: iskolákat alapítottak⁵¹, román (cirill betűkkel felszerelt) nyomdákat működtettek. 1574-ben Báthory István fejedelem a tordai országgyűlésen elismerteti az ortodoxok püspökválasztói jogát. Az erdélyi románok első (igazi) püspökét Ghenadienak hívták, és 1574-ben hivatalba lépett.⁵²

1571-ben a marosvásárhelyi országgyűlés teljes egyenlőséget állapított meg a négy főbb vallás: a római katolikus, református, lutheránus és unitárius számára. Ezt a négy vallást ettől kezdve bevett vallásoknak tekintették. Minden erdélyi uralkodónak esküt kellett tennie „megkoronázásakor”, hogy ezt a törvényt biztosította egyenlőséget megőrzi.

1571-ben meghalt János Zsigmond.⁵³ A fejedelem halála után a katolikus Báthory István lett az új fejedelem. Neki is esküt kellett tennie, hogy megvédi a négy bevett vallás jogait.⁵⁴ A valóságban elkezdődött az unitarizmus háttérbe szorítása, és a katolikus vallás előretörése.⁵⁵ Az új fejedelem Dávid Ferenc helyére más udvari lelkészt nevezett ki.⁵⁶ 1571. szeptember 17-i rendeletében a fejedelem sajtócenzúrát vezetett be, bármilyen mű kinyomtatását fejedelmi engedélyhez kötötte.⁵⁷ A gyulafehérvári nyomdát elveszi az unitáriusoktól.⁵⁸

1572-ben és 1573-ban az országgyűlés elrendelte, hogy „minden innovator, aki a vallásban újabb reformokat sürget, excommunicaltassék és száműzessék, vagy vessék börtönbe és ítéltessék halálra a fejedelem döntése szerint.”⁵⁹

1576-ban Báthory Istvánt lengyel királlyá koronázzák, helyette fivére Kristóf uralkodik

49 Barta Gábor: i.m. 473.

50 Csohány János: i.m. 35-36.

51 Csetri Elek: A vallásszabadság kinyilvánítása Erdélyben. In: *A vallásszabadság erdélyi hídjá az európai szakadék fölött: Torda, 1568.* Tókes László európai parlamenti képviselő irodája, Nagyvárad, 2018, 21.

52 Barta Gábor: i.m. 497-498.

53 Wilbur Morse Earl: i.m. 165.

54 Uo. 168.

55 Csetri Elek: i.m. 21.

56 Wilbur Morse Earl: i.m. 169.

57 Barta Gábor: i.m. 515.

58 <https://unitarius.org/egyhaztortenet/> (2018. október 15.)

59 Wilbur Morse Earl: i.m. 169.

Erdélyben.⁶⁰

1576. január 28-án a megyesi országgyűlésen Dávid Ferenc püspöki tisztségét elismerik, megerősítik az unitáriusok püspökválasztói jogát.⁶¹

Báthory Kristóf az országgyűléssel megtiltotta, hogy az unitárius püspök látogassa az egyházközségeit, máshol mint Tordán és Kolozsváron zsinatot tartson. A kálvinista püspök kapta meg a jogot arra, hogy az unitárius egyházközségeket látogassa, esetleg református hitre térítse azokat.

1579-ben a fejedelem Erdélybe hívja a jezsuitákat, akik iskolákat állítottak fel Kolozsváron, Gyulafehérváron és Nagyváradon. A jezsuiták nevelték Kristóf fiát, Zsigmondot is.⁶² A jezsuita befolyás gyorsan terjedt, de 1588-ban a rendek csak azzal a feltétellel volt hajlandók kimondani, elismerni Zsigmond nagykorúságát, ha az országból a jezsuitákat kitiltja.⁶³ Valószínű ez a tény is hozzájárult ahhoz, hogy az erdélyi unitáriusok nem jutottak a lengyelországi unitáriusok sorsára⁶⁴

Erdélyben miért nem voltak vallásháborúk?

(Valószínű ezért)

A Oszmán- és a Habsburg birodalom szorításában nálunk az energiák javát a honvédelem kötötte le.

A vallási tekintetben annyira megoszlott Erdély döntést hozó tényezői belátták: nehogy a belső ellentétek a külső ellenség számára utat nyissanak az országba; az ellenségeskedés, a harc helyett a megbékélés, a kölcsönös megértés útját kell választaniuk. Az erdélyi rendek az állam megmaradása és nyugalma érdekében cselekedtek.⁶⁵

60 http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1586_december_12_bathory_istvan_lengyel_kiraly_halala_grodnoban/ (2018. október 15.)

61 <https://unitarius.org/egyhaztortenet/> (2018. október 15.)

62 Wilbur Morse Earl: i.m. 170. Lásd: Wilbur Morse Earl: i.m. 117-148. (A lengyelországi antitrinitáriusok kiűzéséről, száműzetéséről szól.)

63 Barta Gábor: i.m. 523.

64 Wilbur Morse Earl: i.m. 170.

65 Csetri Elek: i.m. 19.

Felhasznált forrásirodalom

Könyvek, tanulmányok

1. August Franzen: *Kis egyháztörténet*. Agapé, Szeged, 1998.
2. Barta Gábor: Az Erdélyi Fejedelemség korszaka. In: *Erdély története. A kezdetektől 1606-ig*. Főszerkesztő: Köpeczi Béla, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987.
3. Csetri Elek: *A vallásszabadság kinyilvánítása Erdélyben*. In: *A vallásszabadság erdélyi hídjá az európai szakadék fölött: Torda, 1568*. Kiadta Tőkés László európai parlamenti képviselő irodája, Nagyvárad, 2018.
4. Csohány János: *Vallási türelem a magyar törvényekben*. In: *A vallásszabadság erdélyi hídjá az európai szakadék fölött: Torda, 1568*. Kiadta Tőkés László európai parlamenti képviselő irodája, Nagyvárad, 2018.
5. Katona András: *Kora újkor (1492-1789)*. in: *Világtörténet*, Főszerkesztő: Salamon Konrád, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2006.
6. Pálffy Géza: *Magyarország a két világbirodalom határán*. In: *Magyarország története*. Főszerkesztő: Romsics Ignác, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2007.
7. Tony Lane: *A keresztyén gondolkodás rövid története*. Harmat-Kálvin, Budapest, 2001.
8. Yuval Noah Harari: *Sapiens*. Animus, Budapest, 2017.
9. *Világtörténelmi enciklopédia*, Ford. Simonffy Ágnes, Kossuth Kiadó, Budapest, 2007.
10. Wilbur Morse Earl: *A mi unitárius örökségünk*. Ford. Szent-Iványi Sándor, Az unitárius sajtó és iratterjesztő bizottság kiadása, Kolozsvár, 1937-1938.

Internet

1. hu.wikipedia.org
2. www.rubicon.hu
3. tortenelemcikkek.hu
4. lexikon.katolikus.hu
5. mult-kor.hu
6. www.sola.hu
7. unitarius.org